

10 år efter – universitetsmarxismen set fra 1978

*Der er check på det hele så vidt jeg ka'se
fra mit ståsted i en rygekupé*
C.V. Jørgensen, "Ude af sync"

LARS AXEL PETERSEN

Ekstern lektor, ph.d.
Roskilde Universitet
E-mail: laxel@ruc.dk

En videnskabelig artikel om, hvor marxismen står i dag – det var, hvad redaktøren bad mig byde ind med. Først slog jeg mig i tøjret – hvad har jeg som ganske vist engageret og behjertet deltager i studenterbevægelsen, men med 10 års forsinkelse i forhold til 1968, af empirisk belæg for at udtale mig, videnskabeligt, om hvad der blev/ kom ud af studenterbevægelsen, fagkritikken og universitetsmarxismen? Det kapitallogiske vand, der løb gennem åen i forfjor, er for længst flydt ud i et ocean af bevidstheder og praksisser, som intet menneske kan overskue, om end et 10-årigt forskningsprojekt med dette blads læsere som empiri muligvis ville kunne bringe ét og andet for dagen om universitetsmarxismens efterliv eller -død. Hvis der er en kollektiv erindring, så er den splittet op i et uoverskueligt virvar af bevidstheds-, papir- og dataspor, som jeg i hvert fald ikke på den givne tid er i stand til at optrælle, endstige syntetisere til et overskueligt billede.

På den anden side skal vi nogle gange være overbærende med os selv og ikke sætte vores lys under en skæppe. Når historien maler sit gråt-i-gråt, er det ikke sikkert, at det er de "Store årgange", der får det sidste ord. Sociologen Georg Simmel skrev i sit essay "Den fremmede", at outsideren, der står med et ben indenfor (han var selv qua jøde og akademisk *outcast* det paradigmatisk eksempel), faktisk har den ideelle placering for at beskrive, i hans tilfælde: den europæiske modernitet. Overfører man synspunktet til den tids- og generationsmæssige dimension, kunne man argumentere for, at vi 78'ere står stærkt som kandidater til at aflægge vidnesbyrd om '68 og *the aftermath*. Vi har nemlig, hævder jeg, den rette kombination af de to ingredienser *engagement* og *distancing*, der, som understreget af en anden stor sociolog, Norbert Elias, til enhver tid ligger til grund for historisk erkendelse.

Så jeg opgav min mentale modstand og lovede at levere en beretning om '68 set fra en udsigtspost som 78'er, med særligt

henblik på marxismens skæbne. Grundet den omtalte mangel på systematiske empiriske forarbejder bliver det følgende noget af et stykke essayistisk bekendelseslitteratur, dog med et videnssociologisk touch, og spædet op med sporadiske forsøg på at formulere spørgsmål og teser om aktualiteten af Marx' økonomikritiske tanker – altså ikke af "marxismen", som givetvis har spredt sig hid og did som en virus og muteret og forgrenet sig indtil det uigenkendelige.

Omkring den tid, da jeg blev udklækket som student, udkom Erling Olsen med sin bog *Den barberede Marx*, der spandt en ende over temaet: "Vi socialdemokrater har meget til overs for Marx, men ikke ret meget til overs fra Marx" – og det gælder jo, om nogensinde, så i dag. Tag dén, "Røde Mette" Frederiksen! Olsen havde afskrevet klassekampen, elendigørelsesesen, revolutionen, profitatens tendens til fald og meget andet klodset og uhåndterligt gods fra det Marx'ske bo. Her var *Sperrmüll* (storskrald) til fri afhentning i den store stil, og mange var de ramponerede *band wagons* i form af marxistisk-leninistiske, trotskistiske, maoistiske, albansk-stalinistiske og andre fraktioner og grupperinger, der kørte rundt med trailere fulde af Lenin-statuer af gips, albanske ønmandsbunkere, Mao-sutter og andet arvegods (partiets ledende rolle, proletariatets diktatur, demokratisk centralisme, den væbnede revolution osv.).

Olsen var selv nationaløkonom og så vidt vides, i hvert fald på den tid, af den gode gamle keynesianske skole, for hvem statsudgifterne er både et finanspolitisk instrument til at stabilisere den i øvrigt privatkapitalistiske økonomi og et middel til at skabe almen velfærd gennem den offentlige sektor. At instrumenterne i cockpitet svigtede med den snigende stagflation, var først ved at gå op for statens luftkaptajner, mens alle grupper og fraktioner på RUC og omegn for længst var begravet i kriseteoretiske diskussioner om overakkumulations- vs. disproportionalitets-, underkonsumtions- og andre (marxistiske) kri-

seforklaringer. Olsen har nu nok, som tidligere rektor på RUC, haft farten af, hvor det bar hen med disse diskussioner, men ikke også det var baggrunden for hans behov for at afregne med den skægede Marx og de ikke altid så skæge marxister?

Den 1. september 1978 indfandt jeg mig som håbefuld, nybagt student fra den mere end moderat konservative Lyngby Statsskole, med langt hår og smækbukser, i huskantinens i Roskilde Universitetscenters hus 05.1, et lille, lidt dystert kompleks af gruppe-, teorirum og kontorer i hjertet af den beskedne håndfuld semiindustrielle cementterninger henkastet på Marbjerg Mark mellem Roskilde og Fløng, der dengang udgjorde det herostratisk berømte/ berygtede, til op over skorstenen røde center for samfundsomstyrtende aktivitet. ”Studier i arbejderklassens interesse!” forkyndte en stor transparent af den type, man bærer i front ved demonstrationer, nu draperet over indgangen til teorirummet. Under de manende ord tænkte jeg på, om de samme ord mon nogensinde ville kunne fremføres på Lyngby Statsskole, der i mellemtiden er nedlagt og erstattet af plejeboliger (som min studentergeneration nok så småt er ved at skrive sig op til), og hvor jeg et år forinden efter at have brugt hele min sommerferie og al min civilcourage på at spekulere over det havde holdt et oplæg om fagkritik for de nye 1.g’ere. Her, på RUC, var fagkritikken tilsyneladende en selvfølge, som den luft vi ånder og vandet i hanen. Eller var den?

Under ruskursets selvorganiseringsproces delte vi nye studerende os groft sagt op i tre grupperinger: De fleste af de kvindelige studenter dannede et feministisk hus, hvor adelsmærket var, at man tilbragte fritiden som aktivist på Grevinde Danner-Stiftelsen, det græsrods-drevne krisecenter, der var no-go for mænd (det samme var det feministiske RUC-hus, i hvert fald mindes jeg ikke at have sat mine ben der). Mandlige studenter var der derimod til overflod, med enkelte hårdhalsede kvindelige undtagelser, i det hus jeg nærmest pr. automatik havnede i med min nysgerrighed på marxisme, ”kapitallogik” og hardcore fagkritik. En stor, blød mellemgruppe af blandet køn og ofte lidt ældre og erfarede observans, med konkrete jobperspektiver i den sociale sektor og omegn, samledes vistnok på midten om studier i familie- og socialpolitik. Vistnok – for det var de intense og benhårde diskussioner i det vinduesløse, nålefiltbelagte og hermetiske teorirum i det nye, kapitallogiske hus 05.2, der optog opmærksomheden og de hjerneceller, der var afsat til langtidslagring af indtryk. Med andre ord støder vi langsomt frem til årets 200-års jubilar, Karl Marx, eller den version af marxismen, der var blevet en slags pensum på RUC 10 år efter studenteroprøret i 1968.

Marxismen som positiv videnskab var et ganske potent analyseredskab – med arbejdsværditeorien ved hånden kunne man forklare den økonomiske krise som overakkumulations- eller disproportionalitetskrise alt efter smag, og den teknologiske udvikling som forårsaget af kapitalens trang til at sænke arbejdskraftens værdi og dermed øge udbytningen i den industrielle produktion. Indføringen i kapitallogikkens mysterier fik verden til at fremstå på én gang affortryllet og forklaret, i begge ordets betydninger: som i et troldspejl, hvor konkurrencens

bevægelser på overfladen, vareæstetikken og alle subjektive forhold (kun) fik deres dybere mening i lyset af kapitalens bevægelseslove, bestemt af arbejdstiden og udbytningen i produktionssfæren, love der ubønhørligt satte sig igennem bag om ryggen på kapitalens mere eller mindre ubevidste, karaktermaskebærende agenter, men hvis erkendelse åbenbarede et utopisk perspektiv, det befriede socialistiske samfund.

Med kapitallogikkens troldsplint i øjet, som faktisk var mere end en splint af det klareste og skarpeste krystal, borede blikket sig durk igennem det borgerlige samfunds skin og overflade; ”omfangslogikken” fra Århus, som dens ophavsmand, Hans-Jørgen Schanz, for nylig i et interview i Weekendavisen på én gang gjorde sig til af og lystig over, åbnede for en genstandssensitiv forståelse af kapitalens dynamiserende indflydelse på alle de områder af samfundet og livet, som er ”ikke til kapital reducérbare”: uddannelse, politik, velfærdsstat, forbrug, seksualitet og mentalt velbefindende, for at nævne eksempler.

Kapitalismens verden var fortryllet – fremmedgjort, fordrejet, undertrykkende, udbyttet – men når revolutionen kom, ville arbejderklassen bemægtige sig produktionsmidlerne og erstatte den tvangsprægede samfundsmæssiggørelse gennem privat tilegnelse med de frit associerede producenters tvangfri og frivillige samfundsmæssiggørelse, hvordan den så end til den tid ville blive organiseret. Pengene ville afskaffes, arbejdsdelingen ophæves, og staten ”dø bort”.

Den kapitallogiske krystalsplint kunne kun alt for godt forklare produktionsapparatets teknologiske udvikling som reel subsumtion af arbejdet under kapitalen, dvs. maskineriets rent fysisk-funktionelle formgivning som instrument for udbytning, dødt arbejde som middel til at tilegne sig den levende arbejdskrafts livsånder, reduceret til indholdstom arbejdstid, og genstandsmæssiggøre dem i selve kapitalen. Efter revolutionen forestod så, med den gudsbenådede århusianske teoretiker Hans Jørgen Thomsens ord (lånt, med kildeangivelse, fra en af de få relativt udogmatiske mellemkrigstids-marxister, Karl Korsch), ”de afskaffelser, som er tilegnelser”, teknologiens omformning til medium for umiddelbart samfundsmæssiggjort og menneskevenligt arbejde.

Videnssociologen Karl Mannheim, som jeg mange år senere helligede et ph.d.-projekt, beskrev i bogen *Ideologi og utopi* fra 1929, hvordan det moderne kapitalistiske samfund giver arbejderklassen en unik samfundsmæssig placering med mulighed for rationel erkendelse af de ”faktiske forhold i jernindustrien”, tilsat et ”irrationelt spring” til et utopisk perspektiv, der negerer denne alt for påtrængende industrielle virkelighed. Jo mere arbejderklassens intellektuelle repræsentanter nærmer sig magten i samfundet, des mere nøgtern og realistisk vil forståelsen af samfundet blive, og des mere vil den irrationelle negationsmargin indsnævres; fra kommunismens tusindårsrige med ovennævnte forjættelser, over 10- og 8-timers arbejdsdagen til den betalte frokostpause – og den gyldne fratrædelsesgodtgørelse for de dygtigste forhandlere. I vores kapitallogiske RUC-hus trivedes allehånde versioner af samfundets udlægning ud fra et

tilskrevet arbejderklassestandpunkt, og irrationelle tankespring udgik fra Marbjerg Mark til fjerne lokaliteter og, som det hed i en af tidens populære slagsange: "vort drømte, frie land".

En anden af Mannheims videnssociologiske idéer fremsatte han i sit banebrydende foredrag ved den 6. Tyske Sociologkongres i 1928, "Konkurrencens betydning på det åndelige område", nemlig at dannelsen af historiske forestillinger og fremstillinger, erkendelsen inden for samfundsvidenskaberne og humaniora så vel som hverdagens forståelse af, hvad der foregår i samfundet, kort sagt (kampen om) "den offentlige udlægning af væren" finder sted inden for rammerne af sociale processer, der typisk kan antage en af følgende (konkurrence-) former: 1) *konsensus og Kooperation* blandt individer og grupper, ofte inden for en meget statisk og traditionel samfundsmæssig sammenhæng; 2) en situation, hvor én gruppe har *monopol* på den offentlige verdensudlægning, og alternative udlægningsmuligheder enten er tvunget til at tilpasses og omformuleres til noget, der er gangbart inden for dette perspektiv, eller 'gå under jorden' på den ene eller anden måde; 3) *atomiseret konkurrence* mellem mange grupper, der hver kæmper for at knæsette deres partikulære udlægning, eller 4) *koncentration og polarisering* mellem nogle få, dominerende grupper og deres modstridende verdensbilleder.

Dette skema kan måske bruges til at beskrive marxismens udvikling: fra oppositionsvidenskab, der (hos Marx) søger at koncentrere og polarisere al kritik mod det borgerlige samfund og dets ideologiske udtryk (især mod den klassiske politiske økonomi og "vulgærøkonomien") i én sammenhængende teori; over den socialdemokratiske tilpasning til den borgerlige økonomi med tiltagende ansvarlighed for det statslige forsøg på at styre kapitalismen til gavn for "samfundskagen" og national- og velfærdsstaten, med afkald på "skæg" og irrationelle negationsmarginale hen ad vejen; til en situation, hvor den skægge(de) Marx genopdages af 60'ernes nye venstrefløj og studenteroprøret – og marxismen i bred forstand nærmest opnår en slags monopolstilling som den baggrundsforståelse, problemer og argumenter kunne formuleres inden for, hvis de skulle tages alvorligt som fagligt gyldige. Det siger sig selv, at en lokalitet som RUC, placeret 30 km uden for lands lov og ret, på en bar mark og de første mange år med sporadiske transportmuligheder, var en ideel grobund for udformningen af et sådant alternativt åndeligt univers. Dette var den institutionaliserede marxisme, som vi dumpede indenfor til i sensommeren 1978.

Nu var vi nok mange, der havde opsøgt denne sammenhæng, fordi vi på den ene eller anden måde havde gjort os ud til bens som *Querdenker* i de miljøer, vi kom fra, og ville fordybe os i kritiske studier. Hvor godt passede vi lige ind i en ganske vist oppositionel, men monopolistisk tankeverden? Der skal lige indskydes den bemærkning, at RUC i løbet af sine første år havde været igennem traumatiske kampe indbyrdes og med myndighederne, resulterende i en segmentering i institutter, som *grosso modo* repræsenterede hver sin marxisme og på denne måde kollektivt reddede sig selv fra at destruere hinanden helt i atomiseret konkurrence. Det var altså et ret lille og for så vidt partikulært konsensusunivers, jeg og mere eller

mindre ligesindede var landet i. Men næppe havde vi tilegnet os *Introduktion til Kapitalens første bind*, en fællesudgivelse fra forlagene Kurasje og Modtryk, før spørgsmålene til den institutionaliserede lærebygning begyndte at melde sig:

Hvis Marx' "kritik af den politiske økonomi" både var en kritik af borgerlige økonomiske teorier og en fremstilling af den "korrekte", dialektiske osv. teori om, hvordan kapitalismen er indrettet, kunne man så godt skrælle (teori-)kritikmomentet af og bruge teorien som positiv videnskab i 1979, 112 år efter *Kapitalens* udgivelse? Hvis *Kapitalen*, trods sine tre stærke bind, kun er en 'torso', der mangler alle bøgerne om konkurrencen, verdensmarkedet, klassekampen osv., hvordan kunne man så anvende den på alle disse mere konkrete områder, som i parentes bemærket havde forandret sig kraftigt i mellemtiden? Hvordan skulle man i det hele taget forstå relationen mellem Marx' ufuldendte teoretiske torso og den aktuelle virkelighed, altså kapitalbegrebets realstatus? Betød konfrontationen med den aktuelle kapitalistiske virkelighed, at *Kapitalen* en bloc var gyldig, blot med udskiftet empiri? Eller havde de mellemliggende mere end 100 år medført et skred i gyldigheden af selve de teoretiske kategorier?

Endelig kan det være meget godt med det revolutionære og kommunistiske perspektiv, som marxismen er indlejret i, og omvendt; men det er et imperativ, også at prøve at forstå, hvordan disse ord er blevet brugt og til dels stadig bruges til at fremme det modsatte af et frit samfund. Allerede i 1921 spurgte Bertrand Russell efter et besøg i den spirende Sovjetunion, om det for det første var det kommunistiske samfund, der dér var ved at vokse frem, og hvis ja, om det i grunden er ønskeligt. Svaret er ikke givet på forhånd. Hvis magten over den samfundsmæssige produktion ikke skal ligge hos ejerne af kapitalen, men hos de "frit associerede producenter" – så ligger der vel heri en forestilling om politik, der rækker helt ned på fabrikgulvet; men hvor ender den, så at sige, i opadgående retning? Det, at kapitalen ikke styrer produktionen, siger egentlig ikke noget om, hvad/ hvem, der så gør det, eller hvordan. En helt ny form for samfundsmæssiggørelse kunne tænkes at opstå – men skimter vi overhovedet konturerne af en sådan i den nuværende fase af samfundsudviklingen? Rådsbevægelserne i Rusland og i Tyskland i starten af det 20. århundrede kunne måske have udviklet sig til dét – men de gjorde det ikke, og der opstod ikke nogen model for, hvordan de frit associerede producenter kan associere sig, i hvert fald ikke en særlig vellykket, langtidsholdbar og frigørende model. Ungdomsoprøret i 1968 affødte forskellige selvorganiseringsprojekter og "flade" organisationer, men hverken Christiania eller Thylejren er ligefrem eksempler på "befriede zoner", hvor kapitalens logik ikke har nogen indflydelse, eller hvor der ikke er magt- og pengelogikker på spil.

Kan Marx inspirere os til at realisere en post-kapitalistisk form for samfundsmæssiggørelse, som vel at mærke er værd at arbejde for og leve under? 50-året for '68 og 200-året for Marx' fødsel kaster i hvert fald spørgsmålet op på historiens stor-skærm – Karl Marx er ingen død hund, men han glammer og bider ud efter os, når vi tror, vi kan tage ham for givet.